

IRK FERENC
(egyetemi tanár, KRE ÁJK)

A RIZIKÓTÁRSADALOM CSAPDÁI, A BÜNTETŐHATALOM LEHETŐSÉGEINEK KORLÁTAI

*„A büntetés társadalmi baszmissága
a bűncselekménnyel megsértett szabály
érvényességének megerősítése,
a szabály elvi sértetlenségének deklarálása.”
(Szabó András)¹*

Több évezredes hagyományon alapszik az a nézet, ami szerint a bűnt büntetésnek kell követnie. A büntetés alapvető célja nem más, mint az elkövetett bűn megtorlása. Ez azt fejezi ki, hogy aki a büntetőhatalmat a bűnt elkövető felett gyakorolja, az bizonyos, tettekben megvalósuló normaszegések megvalósítását nem tűri el. Ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy aki a hatalmat gyakorló által megfogalmazott normák követésével összefüggő elvárásoknak nem tesz eleget, annak büntetéssel kell szembenéznie. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy az emberek felett hatalommal rendelkező személy vagy szervezet azt az üzenetet közvetíti a szó szoros vagy átvitt értelemben vett alattvalói felé, hogy vannak olyan parancsok vagy tilalmak, amelyekhez mindenkinek tartania kell magát, azaz ezek az íratlan vagy (a történelem későbbi időszakaiban már írásban is rögzített) szabályok áthághatatlanok. Amennyiben azonban valaki ezeket a tabukat a tilalom ellenére megsérti, annak közhatalmi rosszállással kell szembenéznie. A büntetőjog által közvetített szankcióknak lehetnek egyéb céljai is (ilyeneként szokták emlegetni pl. a generális és a speciális prevenciót), azonban ezek tartalma gyakran nem egyértelmű, eredményességük pedig vagy egyáltalán nem vagy csak ritkán bizonyítható.²

¹ Szabó András: Igazságosan vagy okosan. Akadémiai Kiadó 1993. 74. old.

² E vita szakirodalmi citátumainak terjedelme már akkor is meghaladná e tanulmány kereteit, ha abban csak Szabó András sok évtizedes munkásságának ide vonatkozó szövegrészeit és a rájuk adott válaszok summázatának hivatkozásait összegezném. Féltreértések elkerülése végett azt azért rögzítem: magam részéről Szabó András következetesen logikus felfogásával értek egyet.

Közmegegyezés a múltban

Az elmúlt évszázadokban – már amióta büntető jogról, büntető igazságszolgáltatásról (vagy az előbbiekkal azonos funkciót ellátó jogszolgáltatásról) egyáltalán beszélni lehet – a büntető hatalom érvényesíthetősége mindig területi korlátokhoz volt kötve. Földrajzilag többé-kevésbé körülhatárolható birodalmak, fejedelemségek, majd mindinkább nemzeti alapokon szerveződő országok, országcsoportok felett uralmat gyakorló erők (császárok, királyok, később különféle elveken szerveződő parlamentek) döntötték el, hogy kinek mit szabad és mit tilos tennie a fennhatóságuk alatt álló területeken. Meg azt is eldöntötték, hogy aki a szabályokat megszegi, annak milyen következményekkel kell szembenéznie. Ezeknek az előírásoknak és tilalmaknak egyik része kizárólag vagy többnyire racionális (ma úgy mondanánk: érdekorientált), másik része teljesen vagy részben morális és emocionális megfontolásokon alapult. Gyakori volt a keveredés a két említett kategória között, s utólag is nehéz volna eldönteni, hogy pl. a 19. században elterjedt falopás tilalma mögött inkább a törvényes rend vagy a magántulajdon védelme játszott-e prioritást.³ A példa viszont korántsem véletlen, hiszen annak napi aktualitását nehéz volna tagadni...

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk tehát, hogy a *jog* (ezen belül a büntetést is magában rejtő szankciójog) egyrészt valamely territoriális *hatalom uralkodó erkölcsén alapult*, másrészt ezt az erkölcsi alapon nyugvó (vagy legalábbis morális kontósba öltöztetett) és szabályrendszerbe foglalt jogot részint – különféle megfontolásokból – a hatalom alattvalói (később: az államok polgárai) *elfogadták*, de legalábbis tudomásul vették, s önként vagy kényszerűségből követték. Ez tette lehetővé, hogy a többség viselkedésétől eltérő, olykor azzal szembeszegülő kisebbség különféle megtorló intézkedésekkel volt sújtható.

A hatalmi és a közerkölcs soha nem esett egybe. Azonban – ismét csak territoriális alapon – kialakult egyfajta egyensúly, amit valamiféle *kiegyezésnek* nevezhetünk. Amikor ez az egyensúly – itt nem részletezhető számos oknál fogva – erősen megingott vagy megszűnt, forradalom, lázadás, avagy éppenséggel rendszerváltozás következett be. A változás folyamata

³ Erről lásd bővebben a marxizmus különféle irányzatait képviselő „klasszikusainak” mintegy másfél évszázados vitáit.

egyszer rövid, másszor hosszú ideig tartott, a végén azonban megint kialakult egyfajta kompromisszumos *egyensúlyi állapot*.

Ezekre a „békebeli” viszonyokra az volt a jellemző, hogy egyértelmű volt: akinek az *oldalán az erő* (aki uralja az erőszakszervezetet, később ezeken túl a pénzügyi erőforrásokat is), azé az *igazság*. Mindez kellő kormányzati bölcsesség esetén a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy a hatalom igazság-monopolizáló ereje párosult azzal az okossággal, ami képes elhíttetni a többséggel, hogy a hatalom az ő érdekeit szolgálja. E megállapítás igazolására talán nem kell időben és térben túlságosan messzire mennünk. Bár a példa első megközelítésben cinikusnak tűnhet, lássuk be: ezen az elven működtek a 20. századi Európa államainak demokráciái éppúgy, mint diktatúrái. Valamennyi demokrácia, diktatúra (sőt az újabb keletű, demokratúrának titulált országokat is ide sorolom) maga mögött tudott a mindenkori hatalom által megkérdőjelezhetetlen erkölcsi elveket, ezeken nyugvó jogelveket és jogszabályokat. Ezek hol nemzeti, hol nemzetközöségi, hol szövetségi szinten nyertek legitimitást – az már nagy kérdés, hogy kik, milyen erkölcsi alapokon és milyen szabadságfokon legitimizálták a jogi formákba öntött szabályokat.

Ezen az évszázadok óta elfogadott (vagy legfeljebb a morálfilozófusok legkiválóbbjai által olykor-olykor, bár visszatérően kritizált) rendszeren – mai ismereteink szerint – az első rést a Nürnbergi Ítélszék tevékenysége ütötte. Nem lévén nemzetközi jogász, nem kívánom minősíteni az egyre szaporodó álláspontokat, csak megemlítem: ma már olyanok is számosan kérdőjelezik meg ennek a nemzetközi testületnek a legitimitását, akik szerint a per vádlottjai minden kétségen felül állóan olyan emberiség elleni bűnöket követtek el, amelyek megtorlása nem maradhat el. Az megint más kérdés, hogy a világháború szörnyűségei főszereplőinek egy részét példásan megbüntető ítélőszék milyen hatást gyakorolt – pontosabban: nem gyakorolt – a 20. század második felének újabbnál újabb „Endlösung”-törekvéseire, kezdve Vietnámtól vagy Kambodzsától Afrika nagy részén átvonuló faji-törzsi népiirtásokon keresztül a Milosevics-Tudjman páros nevéhez fűződő, ismét csak nemzetiségi-vallási köntösbe bújtatott balkáni tömegmészárlásokig. És a példák sora folytatódik, talán mindaddig, amíg ember él a Földön. De épp ezek a kudarcok erősítik meg Szabó Andrásnak a büntetés céljáról vallott és a bevezelőmben már idézett álláspontját (tehát azt, hogy bűn nem maradhat megtorlatlanul) és erőltetik el a preventív eszmék hívei által vallott nézeteket.

Mellesleg: a balkáni népirtás főfelelősei feletti ítélkezés céljával létrehozott Hágai Törvényszék épp olyan gondban van, mint hajdan volt a Nürnbergi Bíróság, „csak” a méretek mások. A nemzetközi, békeferemtőnek és békefenntartónak elnevezett szervezetek pedig látványosan tehetetlenek, akkor is, ha részint nemzetközi megállapodás (már amikor és már amilyen egyetértésben?) és/vagy katonai erő legitímálja (?) fellépésüket, mint ez történik Afganisztánban, vagy történt nem is oly régen a közeli Bosznia-Hercegovinában vagy Koszovóban. Amikor cselekedni kellett és még lehetett volna, a Világháború nagyhatalmai éppúgy „lábhoz tett fegyverrel” aszszisztálták végig a holokausztot,⁴ mint a NATO Boszniába vezényelt katonái a srebrenicai tömegmészárlásokat.

Ilyen körülmények között érkezünk el a 21. század küszöbére azzal, hogy számos, korábban ismeretlen vagy – jelentőségét – idejekorán fel nem ismert tényező tovább bonyolítja a helyzetet.

Változások – következményekkel. A kriminalitás és a kriminálpolitika fantomjai⁵

A 20. század utolsó harmadától-negyedétől számíthatjuk annak az új időszámításnak a kezdetét, amit a különféle tudományterületek művelői nemcsak eltérő szóhasználattal illettek (s így tesznek mindmáig), hanem aminek jelentőségét is eltérően ítélték (ítélik) meg. Véleményem szerint a Római Klub emlékeztető – és a maga korában sokak számára vagy semmi-be vett vagy megmosolyogtató fantazmagóriának tekintett, nem kevés politikus által kifejezetten ellenségesen fogadott – riadó-jelentésétől⁶ datálható a ma már széles körben elterjedten második modernitásnak nevezett új korszaknak – nem a kezdete, hanem – a legkiválóbb gondolkodók elméjében való tudatosulása. Alig negyed évszázad elteltével azonban: a 20-21. század fordulójára valóságos divattá vált a globalizáció és az ezzel járó következmények tárgyalása. A ma már tonnaszámra mérhető irományok színvonalában azonban – maga a tárgy és a korszakjellemzőinek kölcsönös

⁴ Jogos annak a Holokauszt évfordulójának megemlékezései sorában elhangzott kérdés: vajon a Szövetségesek miért nem bombázták le még idejében azokat a vasúti síneket, amelyekben a biztos halálba vitték a náci szerelvények marhavagonjaiba terelt „utasait”.

⁵ Fantom = agyértn, kíséret, ijeszítő látomás. Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó Budapest 1972. 356. old.

függvényében – természetesen nagyon eltérő. S mivel új jelenségről van szó, ma még nem könnyű elválasztani a nemes búzát a hitvány ocsútól. (Sőt! Ma még az sem mindig egyértelmű, hogy csak az előbbi-e az érték vagy esetleg az utóbbi sem selejt, legfeljebb még fel nem ismert érték!)

A változó világ természettudományos ismereteihez annyira nem értek, hogy még ahhoz sem veszem a bátorságot, hogy az e körben nyilvánvalóan zajló értékváltozások vitáihoz akárcsak lábjegyzetnyi kommentárt csatoljak. Azonban talán nem tűnik szerénytelenségnek, ha a *társadalomtudomány talaján bekövetkező átalakulási folyamat*hoz néhány észrevételét fűzök. Annál is inkább, mert ezen a területen ma már meglehetősen nagyszámú és fajsúlyos szakirodalom áll rendelkezésre, s a szerzők gondolataiból tovább lehet építkezni.⁶

A 20. század második felétől kezdődően „lopakodva” terjeszkedő globalizáció számos olyan mélyen rögzült szokást, évszázados hagyományt és kommunikációs viselkedésmódot helyez „hatályon kívül”, amit ha még idejében nem veszünk észre, utóbb már nem vagyunk, vagy nem leszünk képesek (adekvát módon) reagálni rájuk; amennyiben pedig a

6 Ez a maximum 100 fovel, zárkórú társaságként működő és globálisan gondolkodó elit értelmiség vitalóruma első jelentését Dennis Meadows és munkatársai állították össze, és 1972-ben jelent meg *A növekedés határai* címmel. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a 21. század közepére globális környezeti katasztrófa léphet fel. Mindennek elkerülésére kidolgozták a globális egyensúly koncepcióját, amely szerint sürgősen csökkenteni kell a népesség növekedését, korlátozni kell az ipari termelést és a meg nem újuló természeti erőforrások felhasználását. A jelentős javaslatai nagyrészt és egyoldalúan a gazdasági növekedés korlátozására irányultak. Nem meglepő, hogy még a fejlődő országok politikusai és tudósai is általánosságban ellenérzéssel fogadták ezt a jelentést, amely lényegében megalapozta a zéró növekedés koncepcióját. A fejlődő világ esetében mindegyik lenni volna a szegénység és elmaradottság konzerválásával. Az is természetes, hogy ezeket a nézeteket a fejlődő országok politikusai, közéleti személyiségei sem teheték magukévá. Minden kritika ellenére *A növekedés határai*-nak óriási érdeme, hogy felrázta a világ lelkiismeretét. Vitákat gerjesztett a további útkeresés, a méltányos, történelmileg is igazságos megoldások érdekében. (Kivonat Láng István: *Környezetvédelem – fenntartható fejlődés* címmel a Mindentudás Egyetemén 2004-ben tartott előadásából.) Mindeztidáig kevés sikerrel.

7 Bár olykor úgy tűnik, még az „alpművek” népszerűsítése se utolsó feladat. Pl. Anthony Giddens vagy Ulrich Beck immár másfél évtizedes múltira visszatekintő (önálló és közös) munkái mintha még éppúgy nem hatották volna át a nem kifejezetten szociológiával foglalkozó szakemberek gondolkodását, mint pl. Fritz Sack kriminológusnak már a 90-es évektől kezdődően széles körben elérhető korszakváltásra figyelmeztető felismerései. Ez pedig arra figyelmeztet: a hűnyűgi tudományok is – mint ahogy Beck más relációban hangzottaija – vak a társadalmi átalakulás döntő folyamataira.

megfelelő reakció elmarad, akkor az új társadalom új viszonyai – mint azt sokan prognosztizálják⁸ – totális káoszba vezetik az emberiséget. Bár ez az állapot ma még a negatív szcenárió tartományába sorolható, nem árt néhány részlelemével – tehát ehelyütt a teljesség igénye nélkül – foglalkozni.

A globalizáció hatásainak elemzése során egy pillanatra sem feledhetjük a médiát és annak a lakosságra gyakorolt hatását. Média szó alatt napjaink tömeges kommunikációjának lényegében valamennyi változatát értem, a „nyomtatott” sajtótermékektől kezdve (ide tartozónak tekintve a szórólapokat, falragaszokat és különféle plakátokat is) a köz- és kereskedelmi televízió és az interneten át az SMS-üzenetekig.⁹ A média a maga eszköztárával – és a médiumokat pénzelő erők szándékait közvetítve, azok pénzforrásaival megtámogatva – emberek ezreit, millióit, sőt embermilliókat képes befolyásolni: meggyőzni valós vagy vélt igazságokról, féligazságokról,¹⁰ valós vagy vélt hazugságokról. Ebből (is) következően a hatalmi erőviszonyok gyorsan és jelentősen változóban vannak, amik a világ hatalmi centrumainak – sokak számára – meglepően gyors áthelyeződésében öltének testet. Az is mindinkább nyilvánvaló, hogy ennek a változásnak nagyon fontos mozgató eleme az a *kultúra*, ami a világ tekintélyes részében manapság éppoly szoros szimbiózisban él valamely vallás-etikai nézetrendszerrel, miként az jellemző volt Európában is a keresztény-középkor időszakában.

Ez az egyik, mind több társadalomtudóst (de korántsem elegendő politikust) aggasztó tényező. A másik az a *természeti környezetben lejátszódó folyamat*, amire korábban – a Római Klub említése kapcsán – már uraltam. Számos jel arra utal, hogy a kettő szoros összefüggésben van egymással, s a mára egyre kezelhetetlenebbnek tűnő következmények mindegyikének okozója az a fajta kultúra, amit – nem kis önteltséggel – egyesek hajlamosak a fejlett (avagy az első) világba sorolt társadalmak sajátjának

8 Én azért ezen „prognózisok” tekintélyes részét – a rengeteg ismeretlen és főként egymásra hatásának kimenetelében megbecsülhetetlen (a bizonytalanság magas foka miatti) hatásai folytán – tudományosan annyira megalapozatlannak tartom, hogy inkább nevezném őket jóslatoknak – amiknek persze van egy nem lebecsülhető ismérvük: gyakran önbeteljesítőek.

9 Bizonyára sok fontos hírforrás kimaradt, ennél csak az bizonyosabb, hogy rengeteg olyan tömegbefolyásolásra alkalmas információ-forrás fog a jövőben feltűnni, amiről ma még nem is hallottunk.

10 Amikről – tudomásom szerint – egy bizonyos Mihail Gorbacsov mondta ki először, hogy veszélyesebbek, mint a teljes hazugság.

vallani. A mai helyzethez vezető út állomásai megint külön fejezetet igényelnének. Mondandónk szempontjából azonban nem elsősorban a mai helyzethez vezető folyamat, hanem inkább a korábbi változások következményeként kialakult összetett jelenségnek a mai fejleményekre és a jövőre gyakorolt *hatásai* lehetnek érdekesek.

Európában viszonylag sok olyan államot ismerünk, amelyik létszámában nemcsak jelentős, de még csak nem is európai kultúrán felnőtt *külföldi* lakossággal (ún. kisebbséggel) rendelkezik. Ezekben az országokban különféle okok miatt számos konfliktus szinte egyidőben váltott át *mennyiségiből minőségi változásba*.¹¹ A sokáig csak olcsó munkaerőnek tekintett, az egykori európai nagyhatalmak gyarmatairól bevándorolt és/vagy a világ más részeiről a jobb lét reményében a nyugati gazdasági csoda felépítésében oroszlánrészt vállaló emberek, majd a már Európában született leszármazottaik a hevenyes évek vége után jórészt feleslegessé váltak, ráadásul a meglehetősen vérszegény integrálási kísérleteknek is ellenálltak. Kialakultak a jórészt iszlám kultúra köré szerveződött közösségek, amelyek értékrendje, szokásai gyökeresen különböznek kontinensünk „öslakosságától, ide érve a szükségletkielégítési és problémamegoldási módok repertoárját. Az évtizedek során tömegessé vált – a többségi társadalomba beintegrálódni nem képes munkanélkülieket mi más tarthatta volna össze, mint a „más” valláson alapuló – legalábbis látszólag – hasonló értékrend.

Sokan leírták már: 2001. szeptember 11. után minden megváltozott. Ez azt is jelenti, hogy e talajt vesztett és a feleslegesség érzetével bíró közösségek (Európában éppúgy, mint a kontinensen kívül!) ráébredtek arra, hogy vannak módszerek és eszközök, amikkel a világ legerősebb hatalmát is félelemben lehet hajszolni. Azt is megtapasztalhatták, hogy vannak közöttük olyan, a szó szoros értelmében halált megvető bátorságot felmutató „hősök” (ezt már az izraeli-arab konfliktusok utolsó néhány évtizedében is felismerhették, de akkor még térben erősen korlátozottan), akik a vakhiten alapuló küldetésstudat (és a hátrahagyottak anyagi támogatásának reményében) birtokában életüket is képesek áldozni azért, hogy egy, számukra elnyomó pozíciót betöltő *társadalmi rendszer megdöntésében* részt vegyenek. Az európai merényletek és merénylet-kísérletek sora – élve a kor-

¹¹ Lehet, hogy arrafelé is többet kellett volna forgatni a kapitalizmus alaptörvényyszerűségét a 19. században összegező klasszikusok munkáit? (Nem mintha Keletre többet és inkább okultak volna Marx és Engels társadalmelemező munkásságából.)

szertű média-lehetőségekkel – pedig egyértelművé teszi, hogy ez a folyamat sok mindent megváltoztatott. Meg az is evidenssé vált, hogy erre az általuk gazdagságuk miatt irigyelt, igazságtalan társadalmi berendezkedésük és a nem európaiakat másodosztályú állampolgárként kezelő társadalmakat és kormányokat utáló hatalmak részéről csak nagyon lassú, gyámoltalan és önző, rövidtávú elképzeléseket magukban foglaló válaszok érkeznek. Ezeket ráadásul mélyen áthatja a problémák gyökere iránti teljes érzéketlenség, és a többségi társadalom reakcióitól való félelemre az évszázadok óta ismert (bár már sokszor totális kudarcot valló) egyetlen korábbi választ ismerik: az erőszakot. S ha az „idegenek”, a „kitaszítottak” szemszögéből nézzük a valóságot, be kell látnunk: olyan állásfoglalással csak elvéve találkoznunk, amelyik esetleg hajlandó volna a jelenleg kialakult helyzet kiváltó okokig visszamenni, s *legalább részleges felelősséget vállalni* a ma Európájában nemes egyszerűséggel csak terroristáknak, tömeggyilkosoknak, „jobb” esetben bűnözőknek, randalírozó bandáknak a tetteiért. A kormányok többsége – készségesen kiszolgálva a mindinkább szorongó lakosság elvárásait – az egyre keményebb szigorban, a jogellenesen bevándorlók és az országban renitensen viselkedők kitoloncolásokban látja a kiutat.¹² Amin tulajdonképpen nincs is mit csodálkoznunk. Ezek az „idegenek” csak bajt hoznak az „otthoniakra”: betörnek, lopnak, kéregetnek, fertőző betegségeket terjesztenek, üzleteket vernek szét, csapatokba verődve autókat gyűjtanak fel, egész városnegyedeket züllesztenek le, s végső soron tönkreteszik a honiak életét. Csavargók, munkakerülő, semmirekellők, akiktől legjobban volna rövid úton megszabadulni.¹³

Arról kevés szó esik, hogy egyrészt miként jutott Európa számos országa, sőt országcsoportja, az Európai Unió tekintélyes része ebbe a gödörbe. Arról meg még kevesebb, hogy mit kellene tenni ennek a folyamatnak a lassítására, majd megállítására. Óhatatlanul az ókori Róma és a barbárok példája jut az ember eszébe... Ami tény: hiába volt a mérhetetlen gazdag-

12 Újabbban már előkerülnek a fiatalok büntethetőségi korhatárának nemcsak a leszállítása, hanem a „szépmemlékű” átnevelő táborok létrehozatala. Főleg választások közeledtével. Meg egyre szigorodnak a jogos bevándorlás és letelepedés feltételei. Ami természetesen még mindig fényévnyi távolságra van az USA Kuba szigete területén levő Guantanamo-támaszpontján évek óta ítélet nélkül fogvatartott (internált) – ki tudja milyen nemzetiségű, vélhetően főként iraki polgárok mint állítólagos al-quaida terroristák helyzetével.

13 Itt a nyájas ohasz az előbbi eszmefuttatásban rémi, a jelenlegi és a közeljövő magyar viszonyaira is alkalmazható „áthallásokat” vél felfedezni, akkor nem téved.

ság és fegyveres erő az egyik oldalon, a „sok lúd disznót győz” közmondás – történelmi léptékekkel mérve – eléggé gyorsan és sokak számára eléggé fájdalmas végkifejletbe torkollott.

Napjaink Európájában az a furcsa helyzet kezd kialakulni, amire a korábbi évszázadok már szolgáltattak példát. Csak éppen a módszerek és az eszközök lettek „posztmodernnek”. A nemzeti államok feltéve őrzik territóriumuk legfőbb jelképeit: a nemzeti védelmi, büntető és pénzügyi szervezeteiket. Nagy viták és huzavonák után hajlandók ezek egyikéről-másikáról – leginkább csak formálisan és csupán részben – lemondani, mit sem törődve (sőt jórészt észre sem véve) azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy ezek az eszközök egymástól elkülönülve már nem képesek sem az államok biztonságát garantálni, sem a lakosság egyre növekvő szorongását visszaszorítani. Ez pedig egy ördögi spirálhoz vezető játszmát generál. Az *egyik csoportba* tartoznak a hatalom jelenlegi és reménybeli részesei (pártok, klánok, pénzügyi guruk és egyéb olyan csoportok), akiknek van mit félteniük arra az esetre, ha a jelenlegi pozíciójukból kiszorulnak. A *másik résztvevő csoport* a feltörekvők. Jelentős részüknek (még) nincs veszténivalójuk, annál inkább van ideológiájuk és vannak prédikátoraik, akik éltetik bennük az elvesztett (elvelt) jussuk visszaszerzéséhez való joguk iránti reményt. S végül ott van az ún. *csendes többség*, aminek hangulata és beállítódása mindenféle ideológiától mentesen attól függ, hogy melyik csoporttól remélheti helyzetének javulását (várhatja romlását).

A lényeg, hogy az állam a globalizált világban már nem képes hagyományos eszközeivel számos olyan *társadalmi* folyamatot szabályozni és uralma alatt tartani, amire korábban minden lehetősége megvolt. Erre számos példa hozható, kezdve az internetes bűnözéstől a gazdasági károkozás legkülönbözőbb fajtáig. Már-már száználmasan neveltségesek azok az erőfeszítések, amelyek a (nemzeti) büntetőjog (sőt gyakran a jog egésze) által szabályozhatatlan folyamatokat büntetőjogi büntetéssel való fenyegetéssel, vagy éppenséggel a büntetési tételek szigorításával próbálják megoldani. A magukat civilizált államokként definiáló és az e fogalomtár értelmezésében az államok normális működéséért felelős személyeknek ugyan nehéz beismerniük, de ettől még tény: *a világban ma országhatárokat és földrészeket átszelő háború folyik* olyan (viszonylag) új, de a korábbiakhoz képest mindenesetre szokatlan fegyverekkel, amiket elődeink (jórészt épp az említett országok szellemi és gazdasági erejére alapozva) fejlesztettek ki. Az természetesen már a történelem során korábban is előfordult, hogy a tu-

domány vívmányait – később – nem vagy nem csak azokra a feladatokra használtak, mint amikre eredetileg tervezték.

És akkor még ott a *természeti* környezet a maga kiszámíthatatlanságával. Évtizedeken keresztül a politika még csak hallani sem akart a tudósok – már akkor is megkétségbeesett – figyelmeztetéseiről. A környezet kedvezőtlen megváltozásáért elsődlegesen felelős országok vezetőinek többségéből egész egyszerűen hiányzott (s jórészt ma is hiányzik) az a minimális erkölcsi felelősséggel párosuló intelligencia, ami annak belátásához volna szükséges, hogy hamis az a kommunizmus fénykorából eredő elmélet, miszerint az ember képes legázni a természetet és azt a maga hasznára tudja átalakítani. A *globális gondolkodásra épülő lokális cselekvés* eszméje sokak szemében még mindig néhány széplélek magamutogatásával egyenlő.

Tudomásul kellene venni, hogy a globalizálódott világ átlépett egy olyan határt, amikor a döntéshozóknak már nem azon kell elmélkedniük, hogy miképp lehet bizonyos, káros következményeket valószínűsítő (sőt éppenséggel garantáló) folyamatokat visszafordítani. Ma már olyan stratégia kidolgozásán van értelme csak fáradozni, aminek lényege: *miként lehet ezeknek a már visszafordíthatatlan folyamatoknak a lebeteséges következményeit* minél inkább valószínűsíteni, s ezen valószínűségi ismeretek birtokában hogyan lehet – megfelelő szakmai (pl. költség-haszon) elemzésekkel e következményeket részint *késleltetni*, részint hatásaiban csökkenteni.¹⁴

Ez már csak azért sem egyszerű feladat, mert a profitmaximálásra épülő kapitalizmus az elmúlt évszázadok, de különösen az utóbbi egy-másfélszáz év folyamán nem arról híresült el, hogy befektetéseinek hasznát ne a lehető leggyorsabb megtérülési időn belül próbálná meg realizálni. Sőt, ezekre a válságjelenségekre tudatosan rájátszik úgy is, hogy pl. környezetvédelmi ideológiával a háttérben olyan termékekkel árasztja el a világot, amiknek utólag, tudományosan bizonyíthatóan – semmiféle más haszna nincs, mint hogy a tájékozatlan embereket megtevesztve, óriási (jórészt megintcsak környezetszennyező) propagandával becsapja a vásárlókat, hatalmas hasznot hozva az ötletek kiagyaloítnak és eladóinak.

És akkor még egy szó sem esett az egész világ politikai és gazdasági világát behálózó korrupcióról, a pénzvilág időről időre különös jelenségeket

¹⁴ Ez a *rizikó-társadalom* gondolkodásmódjának egyik alappillére, amiről itt nem kívánok bővebben szólni.

produkáló, ám nagyon is jelzésértékű anomáliáiról, a termelés és a tőke kapcsolatáról – hogy ne csak a „kis halakra” szakosodott büntető jogszolgáltatásnál rekedjünk meg.

Feladataink általában – de mit kezdünk velük?

Sajnos e sorok írójának előre kell bocsátania azt a pesszimista véleményét, miszerint azoknak az *előfeltételeknek* a többsége, amelyek képesek lennének rendet teremteni az előzőekben csak kiragadott példaként bemutatott, mindinkább eluralkodó káoszban, nem többek jámbor óhajoknál, úgy is mondhatnám: merő illúziók. De ettől még meg lehetne próbálni, hátha mégis vannak csodák.¹⁵

Vegyük sorba ezeket a *feltételekként is megszabható feladatokat*.

Első lépés: Kapjanak legalább az ún. fejlett világ polgárai *korrekt információkat*. Álljanak ezek össze egy egységes rendszerre, aminek eredményeképp váljék világossá legalább az érdeklődő polgárok számára, hogy mi mivel függ össze, milyen most zajló és/vagy tervezett folyamatnak, változásnak mik lesznek (ismereteink mai szintjén, valószínűleg) a következményei. Ennek technikája különböző tudományterületeken régóta ismert és jól kidolgozott. Tömören úgy hívják, hogy *pozitív és negatív szcenáriók*.

Második lépés: A Föld működésének egyes részterületeit legjobban ismerő szervezetek (ezek többnyire az ENSZ szakosított intézményei) világosan fogalmazzák meg, hogy *milyen pályán mozog jelenleg a világpolitika* (benne az etikától kezdve a pénzügyi szabályozókon és az egészségügyön át az ezzel részben összefüggő népelelmezésig és népesedéspolitikáig), s – ismét *legalább két szcenáriót* felvázolva – komplex módon határozzák meg: mi várható, ha a jelenlegi trendekben nem változik semmi.¹⁶

Harmadik lépés: Történelmi és gazdasági megalapozottsággal kapjanak feleletet az emberek arra, hogy *mi a felelőssége* a korábbi időszak (marad-

15 Az ezekben hívők közül kéretik engem távol tartani.

16 Ilyen tanulmányok időről időre készülnek, s ha a szakemberek nem is értenek minden részletkérdésben egyet, azért a fő trendek mára többé-kevésbé tisztázódtak. Más kérdés, hogy épp ezekre az eredményekre „száll rá” a bulvársajtó, kiragadva az egyszébből a minden-fogyasztó közvélemény számára az elborzasztásra és rémületkeltésre alkalmas részleteket, s ugyanezekre építkezik a válság-pszichózisra és hisztériakeltésre építkező ipar és kereskedelem.

junk csak a 20. század kezdeténél, bár nem volna indokolatlan a gyarmatosítások korától kezdve vizsgálni ezt a folyamatot) történelem- és gazdaság- szemléletének, az ezeket magukévá tevő *hatalmaknak és nemzetközi szövetségeknek*. Milyen politikai-gazdasági erők érték el azt, hogy amíg a világ egyik része – országok közötti és országokon belüli óriási egyenlőtlenségekkel megterhelve, ám – összességében gazdaságilag soha nem látott fejlődésen ment keresztül, mégpedig nem vitathatóan azt az oksági kapcsolaton alapuló következményt kiválva, hogy a világ számos régiója behozhatatlannak látszó mértékben leszakadt a fejlődés fősodrában levő országok társadalmi-gazdasági színvonalától? Mi csodálni való van azon, hogy ez utóbbiak, helyzetük ellehetetlenülését érzékelve akkora mennyiségben indultak meg a „reményt jelentő államok” irányába, hogy sokan már a nomádok civilizációs betöréséről beszélnek, arról szót sem ejtve, hogy ezért a legújabban „megszállás” alá vont országok az elmúlt évtizedekben és évszázadokban mit tettek – vagy éppenséggel nem tettek? Valóban meglepő-e (mert a profitmaximáló morálfilozófiát – ha ilyen fogalom pár egyáltalán létezik... – követve nagyonis érthető), az a válaszreakció, ami a „fejlett” világ (most maradjunk csak Európánál) számára hasznot nem, csak a hajóból kidobandó ballasztot jelentő „idegeneket” az „érvényes kultúrát” (Leitkultur) elfogadni nem akaró, a többségi társadalomba beilleszkedni nem hajlandó – ma még – kisebbségeket nemhogy beengedni nem akarja az országba, hanem a már ott letelepedetteket is minél gyorsabban kívül szeretné látni? Kimondható-e, és ha igen mikor, hogy nem akármilyen politikai erők kovácsolnak tőket ebből a felfogásból, szót sem ejtve arról, hogy ők, elődeik mit tettek (vagy nem tettek) a mai helyzet kialakulásáért?

Negyedik lépés: Mit tesznek és mit kellene tenniük a magukat a zsidó-keresztény kultúrkörhöz tartozónak valló országok lakosságának, – népképviselői rendszer lévén – parlamentjeinek és kormányainak ahhoz, hogy saját hatalmi fennhatóságuk keretein belül valamiféle, az imént említett kultúrkör tanaihoz hasonló világot építsenek fel? Mert – amennyiben ismereteim nem csalnak – az említett morálfilozófiának nem a más rovására történő egyéni harácsolás és az önzés a legfőbb vezéreszméje, hanem pl. az az alapelv, ami szerint a gazdagnak *kötelessége* (nem jótékonykodási imázssal a háttérben!) hozzájárulni a társadalmi terhek igazságos elosztásához? (Durvább kifejezést használva: kötelessége leadni a sápot – amit divatos szóval létminimumnak szokás nevezni – a szegényeknek, akiknek joguk van az emberi életre.) A mai világnak ezt a felfogást nem azért kelle-

ne újragondolnia, mert gyökeresen meg akarná javítani az emberek morális szemléletét. Erre korábban számos kísérlet történt, azok se sikerültek, ami azt sejteti, hogy ezután se fog. Az emberek, azok közösségei, az államok és azok közösségei, a vezető politikusok és a gazdaságok szereplői azonban alig tagadhatóan erősen érdekezéreltek. Ma a *felismert érdek* kellene az az ellenállhatatlan erő legyen, ami a gondolkodásra képes és kész emberek döntéshozatali mechanizmusát meg kellene, hogy változtassa. A földrészek, országok közötti és az országokon belüli igazságtalanságok elértek egy olyan szintet, amibe ha nagyon sürgős beavatkozás nem történik, menthetetlenül vezérelhetetlenné válik a világ.

Ötödik lépés: Az előző pontból következik az a szintén nem újkeletű megállapítás, hogy a fejlődéshez erőforrások szükségesek ugyan, ám ezek szintje nem csak anyagiakban mérhető, továbbá, hogy az anyagi jólét nem fokozható a végtelenségig. Ez a tézis akkor is igaz, ha tudjuk: a jólétnek éppúgy, mint a jólét érzésének (a jóllétnek) is különféle szintjei vannak.¹⁷ Napjaink plázatársadalmának¹⁸ ez az ötlet vélhetően már annyira idegen, hogy fel sem merül a résztvevőkben egy lehetséges másik világ képe. Azonban nem kell túlságosan messze mennünk ahhoz, hogy észrevegyük: itt van velünk egy olyan embertömeg is, amelyik egyrészt mindennapjaink nyugalalmát teszi tönkre. Nagy részüket a magukat a jóléthez tartozók körébe tartozók tartják el viszonylag olcsón (pl. segélyek formájában) és rendkívül drágán (a börtönökben). Mi lesz, ha ők is – mint évtizedekkel ezelőtt az amerikai feketék, vagy az iszlám vallás legradikálisabb formáit követő mozlimok – egyszerűen megszervezik magukat? Kezdetben csupán csak annyi jogot követelve és ha másképp nem megy: az erőszak különböző formáitól sem visszarettelve, hogy mint kisebbségek, saját szokásaikat megtarthassák és gyakorolhassák a többségi társadalomban is, akár annak szokás- és jogrendje ellenére. Majd ennél is többet: azt, hogy a többségi társadalom hagyományainkkal, szokásaikkal együtt fogadja be őket.

¹⁷ Idősebbek még emlékeznek a leninizmus által „korrigált” marxizmus ama alátételére, hogy a szocializmusban mindenki a munkája, a kommunizmusban mindenki a szükségletei szerint részesedik a javakból. Az persze fel se merült, hogy mi van azzal, akinek nem jut munka. Pontosabban nagyonis tisztá volt a képlet: ő a k.m.k-s, azaz a közvetlen munkakerülő, akit a Btk. Megfelelő paragrafusában deklarált feltételek esetén az ott írt büntetési tételekkel kell jó útra terelni.

¹⁸ Ila Madách ezt megérezhette volna annak idején, micsoda Falanszter-jelenetet kerekített volna belőle!

Saját portánkon söpörve – de mire juthatunk?

Ja, hogy ezeknek a feladatoknak a megvalósításához mi kicsik és kevesen vagyunk? Mielőtt ilyen és hasonló elhamarkodott válaszra ragadtatná bárki is magát, javasolom döntéshozóink számára a következő állítások valóság-tartalmának ellenőrzését.

- Ha igaz az az általános tapasztalat, ami szerint jelentős változásokra van szükség, és
- ha elfogadjuk, hogy ezek sikeréhez kis lépések sorozatán át vezet az út (ami nek hozadéka viszont egy nagy lépés előre a korábbi állapothoz képest),
- akkor annak az állításnak is igaznak kell lennie, hogy
- ha a megkívánt jelentős változáshoz vezető kis lépéseket nem vagy nem kellő időben tesszük meg,
- akkor később már nem lesz lehetőségünk ezeknek megtételére sem, következesképpen a nagyokéra meg mégúgy sem.

Láthatjuk: Nyugat-Európa értelmiségének legjava már évtizedekkel ezelőtt riadót fújt. Azonban úgy tűnik, hogy csak amikor már a korábban, a közvéleményformáló médiumok „mértékadó” reprezentánsai által *elképzelhetetleneknek tartott következmények* valóságjelei testet öltenek, akkor kezd – vagy még akkor sem, de mindenképp már rég megkésve – felébredni a társadalom csipkerózsika-álmából. A példákért nem kell túlságosan messzire visszanyúlnunk. Elég, ha csak arra utalunk: évtizedeken át az Európa jövőjét formáló politikusok azt képzeltek, hogy ha a 68-as diáklázadásokat sikerült uralni, s az akkori fiatalok radikális követeléseit leszelídíteni, ha a demokratikus jogállamiságra először komoly veszélyt jelentő és már nemzetközi hálózattal rendelkező Vörös Brigádok mozgalmát sikerül jogállami eszközökkel részint elszigetelni, majd – az alkotmányos jogállamiságot tisztelők körében nem kevés, bár kétségtelenül nem túl zajos kétséget ébresztő – eszközökkel a „vezérkart” börtönbe zárni, akkor a demokratikusnak tartott államberendezkedések hagyományos eszköztárral alkalmasak lesznek a következő – egyelőre (akkor) még ismeretlen – veszélyforrásokkal is sikeresen szembeszállni.

Közben eltelt néhány évtized és a világ működési rendje, az erőviszonyok mennyisége és minősége legfeljebb csak látszólag maradt a régi. A valóságban a *világ működésének rendszere gyökeresen átalakult*. Épp ezért ma úgy látszik, hogy a korábbi szabályozó rendszerek önjavító képességébe vetett remény nem több jámbor illúziónál. Az utóbbi két-három évtizedben (lé-

nyegében részben az amerikaiak és szövetségeseik vietnámi, részben a szovjetek afganisztáni vereségétől, illetve az „emberarcú szocializmus” bukásától és a „diktatúra-arcú” kínai kommunizmus látványos sikereitől kezdődően) azt már megtapasztalhatjuk, hogy a magukat továbbra is jogállami berendezkedésűeknek tartó országokban lépésről lépésre miként vonják vissza – egyes országokban évszázadok, másokban csak az utóbbi néhány évben vagy évtizedben – kivívott szabadságjogokat.¹⁹ A hivatkozási alap győzelme – mármint mindannyiunk biztonságának garantálása – nem látszik egyértelműnek. Azt érezzük már, hogy jogaink mindinkább csorbulnak, azt még kevésbé, hogy biztonságunk ezzel arányosan nőne. Bár ilyen közvélemény-kutatásról nem tudok, nem nagyon valószínű, hogy az emberek a repülőgépeken, azoknak a városoknak a metrószerelvényein, amelyekben az ismert robbantásokat elkövezték, ma nagyobb biztonságban éreznék magukat, mint ami előt ujjlenyomatos személyi okmányokkal kellett volna magukat igazolniuk, s a közcélú légitársaságokon már egy pohárnyi csapvizet se vihethetnek fel magukkal az utastérbe. Azt meg számos média-információból ismerjük: mennyit érnek a méregdrágán bevezetett repülőtéri biztonsági beléptető rendszerek. . . S tudjuk: hamarosan jönnek a mindenféle intézmények belépését szabályozó rendszerek. És ki látja e folyamat végét. . . ?

A politikusok, akiknek tevékenységében (kellő mértéktartás mellett helyesen) mindig egyik fontos szempont a lakosság biztonságérzetének növelésére tett erőfeszítéseik bizonyítása, talán titkon azt remélik, hogy a biztonság veszélyeztetése körüli hisztéria exponálása, és a biztonságérzet növelésére tett erőfeszítéseik alkalmasak a problémák hatékony kezelésére? Az előbbieken láthattuk, hogy ez nem így van, azt is igyekeztem megindokolni, hogy miért.

Aki az olvasásban eddig eljutott, az joggal teheti fel a kérdést: mindehhez mi köze a kriminológiának? Hiszen az elmondottak jórészt olyan – részint globális, részint regionális, részint lokális – problémák, amik gyakorlatilag semmiféle kontaktusban nem lehetnek a bűnügyi tudományok körébe tartozó kérdésekkel, mégkevésbé a bűnmegelőzés jól ismert esz-

¹⁹ Egy teljesen elüzletiesedett társadalomban természetesen egyes – nyilván az összefüggéseket nagyon rosszul és egysíkúan látó – emberek fejében még az a sanda gondolat is felmerül, hogy az egész fokozott, időről időre visszatérően pánikkeltéssel párosított biztonsági félelemkeltés-biztonságérzet-növelés egy jól jövedelmező pénzügyi játszma része, aminek igazi haszonélvezőit nem ismerjük, de amelynek „végállomásán” rengeteg embert lehet foglalkoztatni és a legkülönbözőbb minőségű és mennyiségű terméket eladni.

köztárával. A válasz azonban – a látszat dacára – az, hogy nagyon sok a kapcsolódási pont. Az ma már axióma, hogy *büntetőjog és kriminológia* két szorosan összetartozó tudományterület. Amennyiben a büntetőjog nem tud adekvát válaszokat adni a kriminológia súlyos társadalmi problémákat, az állam és a társadalom működésében jelentős zavarokat jelentő felvetéseire, az e problémákat feszegető kriminológus kérdéseire, akkor két lehetőség adott. Vagy elismeri a jogalkotó, hogy hatókörét és eszköztárát meghaladják ezeknek a problémáknak a kezelése, vagy úgy tesz, mintha képes lenne részt vállalni a társadalmi zavarok említett területének kezelésében is. Utóbbi esetben azonban ez a vállalása vagy eleve tudottan kudarcra van ítélve, vagy később kiderül, hogy a remélt siker elmarad.²⁰ Akkor hát tegyük fel úgy a kérdést, hogy mit tesz vagy mit tehet a büntetőjog alkotója annak érdekében, hogy sajátos eszközeivel hozzájáruljon egy élhető(bb) világhoz. Hol húzhatók meg diszciplinánk határai, s honnan kezdődik az a csodavárás, amiért már felelősek nem lehetünk, és ezért megbocsáthatatlan hiba volna erről a tényről hallgatni márcsak azért is, mert ezáltal a messiásokra várók táborának érvrendszerét erősítenénk?

A kriminológusi válasz végkicsengése semmiképp nem lesz, mert nem lehet optimista. Hadd utaljak ismételtelen *Szabó András* számos helyen kifejtett és alapos érvelésekkel megindokolt alaptézisére, ami „szabad fordításban” így szól: *a büntetés célja a bűn, az elkövetett jogsértés megtorlása*. Tovább folytatva e gondolatsort, azt azzal is kiegészíthetjük (ami igencsak evidens következtetés), hogy büntetni csak azt lehet, akinek tette jogellenes és tényállásszerű, s akinek ilyen előfeltételek mellett vétke alkotmányos-jogállami keretek között bebizonyítható.²¹

Amennyiben a kontinentális büntető törvénykönyvekben definiált bűnököt súlyuk szerint próbáljuk meg rangsorolni,²² a megtorlásban részesí-

20 A politikusi szerepkört betöltő jogalkotók – a parlamentü törvények végső formálói – közül sokan vannak, akik úgy vélik: a jogszabály – jlesen pl. a büntetőjogi törvény valamely paragrafusába öntött előírás vagy utalom – azt kommunikálja a társadalom felé, hogy a jogalkotó (a parlamentü vagy önkormányzati képviselő) ezzel eleget tett annak a kötelezettségének, hogy hatékonyan hozzájáruljon a társadalmi berendezkedésünkben meglévö hibák kiküszöböléséhez. Sajnos vannak, akik ezt nemcsak külfelé hirdetik, de befelé el is hiszik.

21 Meg még kell hozzá egy egyértelműen beazonosítható személy, aki lehetőséget ad a büntetőhatalom gyakorlójának arra, hogy rajta a bűnt megtorolja.

22 Az épp most kizárólag ideológiai megfontolásokból a büntető törvénykönyvből származni szándékolni „társadalomra veszélyesség” szó szalonképtelenné váli, ezért próbálom valami mással helyettesíteni. Nem egyszerű feladat!

tettekkel összefüggésben többféle – bizonyos kivételekkel színesített – szabályszerűséget figyelhetünk meg. *Egyrészt* azt, hogy minél kisebb az elkövetett vétek súlyossága, annál nagyobb az esély a bűnhődésre. (Kivétel itt is van: a szabálysértések határértékeit súroló lopások esetében korántsem becsülhető le a látencia mértéke. Meg az sem, hogy mikor, milyen társadalmi-politikai konstellációkban milyen megfontolások alapján húzzák meg a jogalkotók ezt a bizonyos határvonalat.) *Másrészt* az is feltűnhet, hogy vannak olyan iszonyatos mértékű emberiség elleni vétkek, amikre egyrészt teltarányos büntetés a mi büntelési rendszerünkben fogalmilag kizárt. (Pl. egy háborús bűnösre, aki esetleg többszáz ezer ember kiirtásért vonható felelősségre: akár egy 1000 éves büntetés is kevés lehet, ám mégis úgy gondolom, a kontinentális jog fogalmi rendszerében ez ráadásul nem volna nagy bölcsességet tükröző ítélet. Az ilyen és hasonló szankciónak ugyanis nincs üzenetértéke.) A kriminológus számára ennél sokkal elborzasztóbb az a nem vitatható tény, hogy ezek a súlyos vétkek még mindig eltörpülnek azokhoz a jogsértésekhez képest, amiket pl. az atomerőt birtokló nagyhatalmak vezetőire kellene kiszabni egy esetleges nukleáris háború után. (Már ha maradna ember, akinek erre lehetősége volna.) És milyen büntetést várhatna arra a generációra(!), amelyik tönkretette az emberi élőhelyek jelentős részét, felborította a Föld légkörének egyensúlyát? – és a sor folytatható volna. Nincs válasz, mert a bűn és a hozzá kapcsolható büntetés mértékére egyszerűen nem létezik közös mértékegység.

Vannak az általam – legalábbis az előzőekben említettekhez mérten – *közepes súlyúnak nevezhető bűnök*. Ezek egy részét – már évszázadok, sőt évezredek óta – a *jog hatékonyan tudja kezelni*. Legfeljebb egyes kultúrákban a lopást nem kézlevágással, hanem börtönbüntetéssel torolják meg. A házasságtörést (ahol nem is tekintik büntetőjogilag értékelni, hanem „csak” morális vétkeknek vagy annak sem) nem megkövezéssel, hanem válóperrel rendezik. Az emberölésért néhol már nem a „szemet szemért, fogat fogért” elv járja, már nem kivézzik a bűnöst, hanem a legsúlyosabb esetekben is – kegyes, méltányos, emberies bánásmódról hivatkozással – „csak” mindaddig börtönbe zárják a bűnöst, amíg ott meg nem hal. Bár a példálódzó jellel felsorolt és általam (bizonyára sokak által felháborodással fogadott) közepes súlyosságúnak aposztrofált bűncselekmények körében is nagy a látencia, s ennek következményei, hatásai a társadalmak érzékenységének függvényében nagyon eltérőek (gondoljunk pl. a családon belüli erőszak problémájára), azonban a büntetőjog – nem csekély

mértékben a kriminálszociológiai és kriminálpszichológiai felismerések által megtermékenyítve – e körben jól-rosszul, de ellátja feladatát.²³ Azonban itt is feltűnik egy *új jelenségkör* (a bevezető részben már bőszegesen említést tettem róla), ahol részben a büntetőjog, de gyakran az egyéb jogterületek is tehetetlenek. Ha a kodifikációs reform jelen szakaszában már nem volna elavultnak tekinthető e fogalom, megkérdezném: ezek nem legalább annyira *veszélyesek a társadalomra*, mint a korábban említettek? Mert véleményem szerint igen, csak a jog képtelen a normasértésre a megfelelő választ megtalálni.

S végül, de nem utolsó sorban visszakanyarodunk *az államok, államszövetségek létét veszélyeztető cselekményekre*. Kiknek statuálunk példát egy-egy elítéléssel – már ha marad élő személy, akit el lehet ítélni. Ehhez kapcsolódó kérdés: vajon nem kellene inkább a félelmi ösztönök felkorbácsolásába fecsérelt energiát az alapproblémák szisztematikus megoldásába fektetni?

A jogszolgáltatás gyakorlatát figyelve (ezen belül ezúttal a kriminalitás körébe tartozó jogalkalmazásnál maradva) gyakran az lehet a benyomásunk, hogy *az igazságszolgáltatás intézményrendszerében hasonló kaotikus jelek jelentkeznek, mint általában a társadalmi konfliktusok politikussai menedzselésében*. Nem megy kivételszámra, hogy *kiszámíthatatlan* magának jogalkotási tevékenységnek az utó (valójában az igazi) élete, részint már az alkotmánybírói és felsőbbbírói jogértelmezések miatt. De ugyanígy szaporodnak az ellentmondásokat gyakran fel nem oldó, *kiszámíthatatlan* végkifejletet magukban hordozó bírói döntések, amelyek megmagyarázásához nem ritkán régi idők szellemiségét idéző felsőbbrendűségi arroganciát tartalmazó szóbeli kommentárok társulnak. Ennek a kedvezőtlen tendenciának a magyarázatára mind több szakértői feltáró munka indult az utóbbi időben, ami azt jelzi, hogy nem kizárólag a bulvármédia átkos tevékenysége az oka annak, hogy *visszaszorulóban van* országunkban *a jobbiztonság*.

A bűn elkövetését elkerülhetetlenül követő büntetésnek magának, sőt annak mértéke kiszámíthatóságának egyik előfeltétele természetesen nem lehet egy olyan jogalkotói szemlélet (és mindennapi gyakorlat), ami hosszú időtávra visszanyúló, *bonyolult és kusza okokra visszavezethető társadal-*

²³ Itt most ne essék szó a bírósági döntések ellentmondásosságáról, az ebből is fakadó korlátozott jobbiztonságról, a jogszolgáltatás kiszámíthatóságába vetett hit gyöngültségéről.

mi konfliktusokat ezek megoldására alkalmatlan eszközökkel akar rendezni. Rasszizmus? Gyűlöletbeszéd? Szegregáció? Idegen- és kisebbség-gyűlölet? Évtizedek, évszázadok óta meglévő, elsősorban gazdasági okokra visszavezethetően a palackból hol kiszabaduló, hol visszatuszkolható szellemekkel van dolgunk. Az ország kultúrájának, gazdaságának, politikájának formálására felkent képviselők közül sokan tényleg azt hiszik, hogy majd jogi tilalomfákkal ezek a problémák eliminálhatók? Akkor, amikor a jelenség kezelésére a szakértők között sincs konszenzus? Amikor olyan viszonyok között élünk, hogy egy utcai demonstráció megtartásának jogossága megítélésében a törvényalkotásra kötelezett pártok képviselői a rendőrség feje fölött értelmezik az általuk meghozott törvényeket, politikai tőke kovácsolása céljából vitatkoznak hónapokon-éveken keresztül azon, hogy egy adott helyzetben, a másodperc tört része alatt az intézkedésre kötelezett parancsnoknak milyen utasítást kellett vagy lett volna szabad kiadnia, s azt ott helyben hogyan kellett volna végrehajtani? Egyes jámbor és naiv lelketű kutatók meg komolyan azt remélik, hogy – újmagyarul fogalmazva – pilot projektekkel áttörést lehet elérni abban, amiben nálunk sokkal nagyobb tolerancia-kultúrával rendelkező országok legremekebb elméi évtizedek fáradozásait követően sem jutottak sokkal tovább a semminél?

Lássuk végre be, hogy egy teljesen megváltozott világba érkezünk. Ennek minél gyorsabban meg kell ismerni a korábbiaktól merőben eltérő játékszabályait, s ezekhez alkalmazkodva kell kialakítanunk egy gyökeresen új túlélési stratégiát és taktikát. A bűnügyi tudományokhoz értőknek most – szerintem – nincs sürgetőbb feladatuk, mint abban állást foglalni: mit lehet és mit nem szabad a társadalmi konfliktusokból a büntetőjog eszköztárával kezelésre elvállalni. A politikusi óhajok között találhatunk olyanokat, amelyeket nem lehet és nem is szabad elhárítani. A kívánságlistának azonban lehetnek (és a tapasztalatok birtokában felelősséggel állítható: nagy számban vannak) olyan elemei, amelyeket – legalábbis jogállami keretek között – nem szabad befogadni, ám javaslat tehető más jogterületeken való hatékony kezelésükre. S végül vannak olyan megoldásra váró konfliktusok, amelyek – jellegüknél fogva – eleve alkalmatlanok arra, hogy a megoldás feladatát a jogtudósok nyakába varrják. Amennyiben ezekben az alapvető kérdésekben sikerülne kompromisszumra jutni a politika, a tudomány és az állami bürokrácia reprezentánsai között: mindhárom terület sikereket könyvelhetne el. Ehhez persze valamennyi közszereplő részéről értelem, hosszú távon is érvényesíteni

érdemes érdek, mellé morális tartást feltételező felelősségvállalás, nagy-nagy türelem, empátia és kompromisszumkészség szükségeltetik.

Mert

„a büntetés címzettje nem a vétkes, vagy nem elsősorban a vétkes, hanem a tisztességes emberek, akiket a büntetlenség sérthetne, megzavarhatna és kétségeket támaszthatna bennük a norma érvényességéről.”²⁴

Talán ennek a bonyolult összefüggés-rendszernek a megértésében – a mai viszonyokra is vonatkoztathatóan – sokat segítené Szabó András: *Igazságosan vagy okosan* című munkájának elmélyült tanulmányozása. Talán...

²⁴ Szabó András: *Igazságosan vagy okosan*. Akadémiai Kiadó 1993. 93. old.